

LIETUVOS RESPUBLIKOS KRAŠTO APSAUGOS SISTEMOS GINKLŲ IR KARO TECHNIKOS ĮSIGIJIMO 1990–2004 M. YPATUMAI

Egidijus Papečkys

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjamas atkurtos Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos ginklų ir karo technikos įsigijimo 1990–2004 m. procesas, išskirti jo etapai, juos apibrėžiantys politiniai ir ekonominiai veiksniai, kilusios problemos, iššūkiai ir ypatumai. Tyrinėjama, kiek ir kokių ginklų būta Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę ir kokią galimybę jais disponuoti turėjo atsikurianti Lietuvos Respublikos krašto apsauga, iš kokių šaltinių ir koku būdu jų buvo įsigijama.

Pagrindiniai žodžiai: krašto apsaugos sistema, ginklai ir karo technika, NATO, Rusija.

ĮVADAS

1990 m. atkūrus nepriklausomą Lietuvos Respubliką, imta atkurti visas būtinas valstybingumą užtikrinančias institucijas, tarp jų ir krašto apsaugos sistemą. Sovietų Sąjungoje nebuvo jokių nacionalinių, taigi ir „lietuviškų“, karinių dalinių, kurių karius ir ginklus būtų galėjusios perimti nepriklausomos Lietuvos ginkluotosios pajėgos. Todėl susidurta su rimtais iššūkiais tiek kuriant organizacinę sistemą, tiek aprūpinant ją personalu, ekipuote, ginkluote ir technika. Visos šios sudedamosios dalys yra vienodai svarbios vertinant ginkluotųjų pajėgų karinės parengties raidą.

Dr. Vytautas Jokubauskas teigia, kad „analizuojant valstybių karinį saugumą, jų armijų galią konstatuoti karių skaičių pajėgose negana, būtina nustatyti, kokia ginkluote jie aprūpinti“¹. Ar valstybės gynyba įmano-

¹ Jokubauskas, V. Atkurtosios Lietuvos Respublikos kariuomenės pajėgumai: finansavimas, personalas ir ginkluotė. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2014–2015*, t. 13. Vilnius, 2015, p. 158.

ma be ginklų? Tikrai ne. Tačiau būtent tokia padėtis susiklostė 1990 m. pavasarį. 1990 m. lapkričio 2 d. Aukščiausiosios Tarybos (toliau – AT) prezidento ir Ministrų Tarybos posėdyje Romualdas Ozolas pasiūlė ginklų ginti Vilnių, Klaipėdą ir Kauną. Tų pačių metų balandžio 25 d. įkurtas Krašto apsaugos departamentas (toliau – KAD) neturėjo nei pakankamai pajėgų ginkluotai gynybai organizuoti, nei ginklų joms apginkluoti.

Po kelių mėnesių, per kruvinus Sausio įvykius, AT susibūrę gynėjai turėjo nedaug šaunamųjų ginklų, bet ir jų dauguma buvo civiliniai arba labai seni – tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo laikų, beveik netinkami kovoti su reguliariaisiais sovietinės kariuomenės daliniais ir specialiosios paskirties pajėgomis (rus. *specnazu*). Bet šalyje vis dar esančiai okupacijai kariuomenei net ir menkai ginkluotos atkurtos Lietuvos pajėgos kėlė realią grėsmę. Todėl, prasidėjus pučui, su AT pirmininku Vytautu Landsbergiu ir KAD direktoriumi Audriumi Butkevičiumi susitikęs 107-osios motorizuotosios šaulių divizijos vadas pareikalavo atiduoti ginklus. A. Butkevičius paklausė, ar jis žino, kur dabar yra 300 granatsvaidžių, kurie prieš 2 savaites dar buvo divizijos sandėliuose. Taip pat pasakė, kad turi 15 000 medžioklinių šautuvų, kurių kiekvienas po vieną kartą tikrai iššaus². A. Butkevičius blefavo, kaip matysime vėliau, neturėta net panašaus skaičiaus ginklų, tačiau taip jie tapo politinio poveikio priemone.

Ginklų trūkumas išliko problema ir vėliau. „Kaip ginsime Lietuvos sienas?“ – retoriškai klausta Aldonos Vaitoškienės straipsnyje 1991 m. spalį „Savanoryje“, konstatuojant, kad sieną saugo neginkluoti kariai³.

„Viską galime turėti, bet jei neturėsime ginklų – naudos iš mūsų bus mažai“, – 1992 m. rugsėjį pasakė Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos (toliau – SKAT) štabo viršininkas plk. lt. Jonas Gečas. Tuo metu tegalvota apie šautuvą kiekvienam kariui. Tačiau vystantis krašto apsaugos sistemai individualių šaunamųjų ginklų nebeužteko, reikėjo sunkesnių paramos priemonių, minosvaidžių, artilerijos, prieštankinės ir oro gynybos ginkluotės, sraigtasparnių ir lėktuvų atkuriamoms karinėms oro ir laivų jūrų pajėgoms.

Normaliai funkcionuojančiose valstybėse ginklų įsigijimo procedūra gana paprasta: nustčius poreikį, organizuojamas konkursas, vertinami pasiūlymai ir testuojami pavyzdžiai. Ginklai ir karo technika perkami

² Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais. Vilnius, 2015, p. 39.

³ Vaitoškienė, A. Kaip ginsime Lietuvos sienas. *Savanoris*, 1991-10-10, Nr. 16, p. 1.

planingai, įvertinant ir jų tinkamumo ateityje bei galimos modernizacijos perspektyvas. Lietuvos krašto apsaugai teko rinktis sudėtingesnius kelius, nes iš pradžių užsienio šalys vengė tiekti ginklus dėl galimos konfrontacijos su Rusija. Iš esmės politiniai motyvai buvo vienas svarbiausių veiksnių, nulėmusių ginklų ir karo technikos įsigijimo 1990–2004 m. spartą ir būdus. Antrasis veiksnys buvo ekonominis – Lietuvos Respublikai trūko lėšų. Itin gerai padėtį nusako sparnuota frazė, ištarta JAV pulkininko R. Barziloskio, atvykusio pagal programą *Military to Military* („Kariškiai – kariškiams“): „Lietuva išleidžia gynybai mažiau, nei kainuoja vienas lėktuvas F-16.“⁴ Juk tuo pačiu metu ginkluotosios pajėgos buvo kuriamos, plėtojamos, transformuojamos ir apginkluojamos. Gynybos sritį finansuojant ne pagal poreikius, o pagal galimybes, sukurti vakarietiškus standartus atitinkančią kariuomenę, kuri, tapusi Aljanso nare, būtų aprūpinta, parengta ir galėtų užduotis vykdyti nė kiek ne prasčiau negu NATO narės senbuvės, atrodo sunkiai įgyvendinama užduotis, teigė buvęs Lietuvos kariuomenės vadas gen. lt. Arvydas Pocius⁵.

Šio darbo tikslas – išnagrinėti Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos ginkluotės poreikius ir įsigijimus 1990–2004 m., t. y. nuo jos atsikūrimo pradžios iki įstojimo į NATO kolektyvinės gynybos bloką, šio proceso svarbiausius veiksnius, kilusias problemas ir ypatumus. Siekiant įvardyti tikslo buvo iškelti šie uždaviniai: įvertinti, kiek ir kokių ginklų būta valstybėje atkūrus nepriklausomybę ir kokią galimybę jais disponuoti turėjo atsikurianti Lietuvos Respublikos krašto apsauga; išskirti ginkluotės įsigijimo etapus ir juos apibūdinančius veiksnius, turėjusius reikšmės svarbius politinius įvykius ir sprendimus; aptarti pagrindinius ginkluotės įsigijimo atvejus, įvertinti kiekybinius ir kokybinius rodiklius.

Galima būtų išskirti tris etapus, kurie, straipsnio autoriaus nuomone, pasižymėjo tik jiems būdingais ypatumais: 1) 1990–1993 m.; 2) 1994–1998 m. ir 3) 1999–2004 m. Darbas suskirstytas į dalis taip pat pagal šiuos etapus.

⁴ Drižius, A. Lietuva išleidžia gynybai mažiau, nei kainuoja vienas lėktuvas F-16. *Krašto apsauga*, 1993-09-16, Nr. 31 (109), p. 285.

⁵ Pocius, A. Lietuvos kariuomenės kelias į NATO. *Lietuva ir NATO: 10 metų kartu. Konferencijos medžiaga*. Vilnius, 2014, p. 95.

1. 1990–1993 M.: SUNKI PRADŽIA

Šis etapas trumpiausias, tačiau pats intensyviausias ir spalvingiausias. Ginkluojamasi „nuo nulio“ ir karštligiškai – perkama viskas, kas įmanoma ir įperkama. Mėginama organizuoti ginklų gamybą Lietuvoje. Todėl šiam tarpsniui tenka, atrodytų, neproporcingai didelė teksto dalis. Jis itin aiškiai apibrėžtas keliais svarbiais politiniais įvykiais: prasideda nepriklausomybės atgavimu ir krašto apsaugos sistemos atkūrimo pradžia, o baigiasi 1993 m. rugpjūčio mėn. Rusijos kariuomenės išvedimu.

Atkuriamą krašto apsaugos sistemą turėjo galimybę pasinaudoti Lietuvos teritorijoje esančiais ginklais ir karo technika bei įsigyti jų užsienyje. Apskritai ginkluotę pagal įsigijimo būdus suskirstytume taip: 1) civilinės ir žinybinės priklausomybės ginklai; 2) „partizanų“ ginklai; 3) „juodoji rinka“; 4) oficialiai įsigyti ginklai iš Rusijos ir jos ginkluotųjų pajėgų; 5) iš kitų užsienio šalių pirkti ginklai; 6) užsienio šalių parama.

Kiek ir kokių ginklų būta Lietuvoje atgavus nepriklausomybę?

1990 m. paskelbus nepriklausomybę, Lietuvoje buvo keletas ginkluotų institucijų ir subjektų, į kurių turimus ginklus galėjo pretenduoti atsikuriančios krašto apsaugos struktūros: 1) okupacinės sovietinės kariuomenės daliniai Lietuvoje; 2) okupacinė represinė struktūra, sovietinis Valskybės saugumo komitetas (žinomas pagal abreviatūrą rusų kalba – KGB); 3) Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) padaliniai; 4) sukarintos valstybinės apsaugos, karinio rengimo struktūros, įvairios mokymo įstaigos; 5) civiliai gyventojai, teisėtai turintys ginklų; 6) gyventojai, nelegaliai laikantys ginklus.

Sovietų Sąjungoje ginklų kontrolė buvo itin griežta. Nors jų turėta itin daug, totalitarinis režimas stropiai kontroliavo ginklų perdavimą piliečiams. Pažymėtina, kad aptariamuoju metu gyventojai ginklų galėjo gauti tik būdami medžiotojais. Kai kurie turėjo vardinčius ginklus, tačiau jie buvo įteikiami tik sovietiniam režimui lojaliems asmenims, ir duomenų apie tokių ginklų patekimą į KAS negauta.

Sovietinės (vėliau – Rusijos) kariuomenės ginklai

Išvedant Rusijos kariuomenę viltasi, kad dalis ginklų bus palikta Lietuvos kariuomenei. Vienas keliamų reikalavimų derybose dėl Rusijos

kariuomenės išvedimo iš Lietuvos buvo 1940 m. pagrobtą Lietuvos kariuomenės ginkluotę ir karinį turtą kompensuoti nauja ginkluote ir karo technika, reikalinga šalies gynybiniam pajėgumui atkurti. Tiksliais ekspertų skaičiavimais, šių pagrobtų ginklų ir turto vertė sudarė ne mažiau kaip 680 mln. Amerikos dolerių. Poziciją, kad sovietinė kariuomenė turi būti išvesta iš Baltijos šalių, o dalis technikos palikta nepriklausomybę atgavusioms valstybėms, išsakė ir Rusijos atsargos karininkų organizacija „Ščit“ („Skydas“). Tačiau šioms viltims nebuvo lemta išsipildyti.

Lietuvos ir Rusijos delegacijos 1992 m. rugsėjo 8 d. ryte suderino susitarimo dėl kariuomenės išvedimo tekstus. Į susitarimą buvo įtrauktas punktas, kad Rusijos Federacija perduos Lietuvai kaip kompensaciją būtiną kiekį ginkluotės, karo technikos, šaudmenų ir karinio turto pagal atskirą susitarimą, kurį šalys sudarys per mėnesį nuo šio susitarimo dienos. Rusijos Federacija sutinka abiem pusėms naudingomis sąlygomis ateityje parduoti Lietuvos Respublikai reikalingos ginkluotės, karo technikos ir kt. Tačiau tos pačios dienos vakare Rusijos atstovai nusprendė pasirašyti tik 3 iš 7 susitarimų, ir dėl ginkluotės perdavimo susitarta nebuvo⁶.

Tuo metu krašto apsaugos ministro pareigas ėjusio A. Butkevičiaus teigimu, nesutikdamas su derybų delegacijos vadovo Česlovo Stankevičiaus pozicija, jis pradėjo atskirą derybų liniją su Rusijos gynybos ministerija ir konkrečiai su ministru Pavelu Gračiovu. Su juo ir Rusijos gynybos ministerija buvo sutarta dėl milžiniško karinės įrangos, įskaitant aviacijos ir priešlėktuvinės gynybos priemonės, kurią jie išsipareigojo palikti Lietuvoje, kiekio. „Siekdami išvengti neįmanomų suderinti formuluočių, mes sutarėme, kad Lietuvos pusė tai traktuos kaip kompensaciją už sunaikintą Lietuvos kariuomenės turtą 1940 m., o Rusija – kaip kompensaciją už Lietuvos pagalbą išvedant Rusijos pajėgas iš Vokietijos (per LT teritoriją), pagalbą aptarnaujant Rusijos kariuomenės dalis Lietuvos teritorijoje išvedimo metu bei ekologinių nuostolių padengimą.“⁷

Kol kas sunku pasakyti, ar Rusija būtų perdavusi dalį ginkluotės, jeigu tai nebūtų siejama su kariuomenės išvedimu iš Lietuvos ir su okupacijos padaryta žala (pasisavintus ir sunaikintus tarpukario Lietuvos kariuomenės ginklus ir karinį turtą), ar tai tebuvo klasta, siekiant suskaldyti

⁶ Stankevičius, Č. V. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius, 2002, p. 37, 40, 111, 114.

⁷ 2019-02-04 interviu su Audriumi Butkevičiumi. Autoriaus asmeninis archyvas.

Lietuvos institucijas ir įgyti pranašumą derybose. Be abejo, bet kokie papildomi ginklai būtų leidę greičiau apginkluoti krašto apsaugos sistemą ir pagerinti karių rengimą. Tačiau tai būtų sukėlę ir problemų – nebūtų gauta tiek paramos iš Vakarų valstybių, būtų perkama daugiau sovietinių ir rusiškų ginklų, suderinamų su jau turimais, kilę sunkumų remontuojant ir modernizuojant ginkluotę, neišvengiamai daugumą darbų ir pirkimų atliekant nedraugiškoje Rusijoje. Šiandien su šia problema susiduria visos buvusiam socialistiniam blokui priklausiusios ir iki šiol eksploatuojančios sovietinę aviacinę techniką naujosios NATO narės, taip pat ir Lietuva⁸.

1.1. VRM ir gyventojų ginklai

1990 m. kovo 11 d. vienintelė gerai ginkluota valstybinė institucija buvo Vidaus reikalų ministerija (toliau – VRM). Jos centrinėse įstaigose, miestų ir rajonų skyriuose buvo 612 5,45 mm kalibro Kalašnikovo automatų (5 – AK-74⁹ ir 607 – AKS-74U¹⁰), 12 7,62 mm snaiperio šautuvų SVD¹¹, 177 5,6 mm (mažo kalibro) šautuvai (59 – TOZ-18-01¹² su opti-

⁸ Pvz., tiek sovietinių sraigtasparnių Mi-8 remontas Lietuvoje, tiek naikintuvų MiG-29 remontas ir modernizavimas Bulgarijoje sukėlė rezonansą visuomenėje ir privertė palikti pareigas kai kuriuos atsakingus asmenis. Tiesa, Bulgarijoje politinė krizė kilo dėl gynybos ministro sprendimo neremontuoti naikintuvų Rusijoje, nes remontas kitoje šalyje būtų kainavęs brangiau [aut. pastaba].

⁹ AK-74, rus. автомат Калашникова обр. 1974 г., – sovietinis 1974 m. pavyzdžio Kalašnikovo automatas, pagrindinis individualus Sovietų Sąjungos ir Rusijos ginkluotųjų pajėgų kario ginklas. Kalibras – 5,45 mm, svoris – 3,3 kg, ilgis – 940 mm, dėtuvė – 30 šovinių.

¹⁰ AKS-74U, rus. автомат Калашникова обр. 1974 г., укороченный, – sovietinis patrumpintas 1974 m. pavyzdžio Kalašnikovo automatas užlenkiama buože. Dėl mažesnių gabaritų skiriamas kovos mašinų ekipažams, pagalbinių specialybių kariams (pvz., ryšininkams) ir naudojamas teisėsaugos tarnybose. Kalibras – 5,45 mm, svoris – 2,7 kg, ilgis – 730/490 (užlenkta buože) mm, dėtuvė – 30 šovinių.

¹¹ SVD, pagal rusišką abreviatūrą СВД, снайперская винтовка Драгунова, – Dragunovo snaiperio šautuvas. Kalibras – 7,62 mm, svoris – 4,5 kg, ilgis – 1225 mm, dėtuvė – 10 šovinių.

¹² TOZ, pagal rusišką abreviatūrą ТОЗ, Тульский оружейный завод, – Tulso ginklų fabriko sukonstruotas ir pagamintas mažo 22LR kalibro (5,6 mm) šautuvas, skirtas sportui ir šaudymo pradmenų mokymui.

niais taikikliais¹³, 93 – TOZ-12, 25 – SM-2), 8453 pistoletai ir revolveriai (pistoletai: 8119 – 9 mm PM¹⁴ („Makarov“), 186 – 5,45 mm PSM¹⁵, 97 – sportiniai 5,6 mm „Margolin“ ir 51 – sportinis [tekste konkretus ginklo modelis nenurodytas – aut. pastaba] 7,62 mm revolveris „Nagan“), iš viso 9254 šaunamieji ginklai. Pažymėtina, kad SSRS MVD Organizacinio skyriaus emisaro duomenimis, nė vienas VRM ginklas nebuvo pagrobtas ar prarastas¹⁶.

Nemažai ginklų priklausė gyventojams (medžiotojams) ir įvairioms valstybinėms įstaigoms. 1990 m. kovo 1 d. Lietuvoje buvo 24 930 medžiotojų, kurie turėjo 29 520 medžioklinių šautuvų, tarp jų 358 graižtvinius su taikikliais. Įmonėse ir organizacijose buvo 3895 ginklai: 2178 pistoletai ir revolveriai, 14 440 mažo kalibro ir 117 lygiavamzdžių šautuvų, naudojamų apsaugai¹⁷.

Pvz., dim. plk. Antanas Pakalka¹⁸ 1990 m. balandžio 3 d. gavo nurodymą iš miesto karinių komisariatų surinkti visų mokyklų mokomuosius automatus, mažo kalibro šautuvus ir šovinius. Juos nuvežė į 45-osios mokyklos ginklų sandėlį ir 1990 m. rugsėjo 12 d. perdavė Česlovui Jezerskui¹⁹ AT gynybai organizuoti. Tris mažo kalibro šautuvus TOZ-8 balandžio 3 d. nuvežė saugoti į Kauno miesto vidaus reikalų valdybos sandėlį, o iš čia 1991 m. lapkričio 28 d. jie buvo perduoti karininkų kursams. Vytautui Žukui²⁰ iš tos pačios 45-osios mokyklos buvo perduotos 42 moko-

¹³ Pažymėtina, kad šiuos mažo kalibro šautuvus su optiniais taikikliais buvo numatyta paskirstyti – skirti po vieną kiekvienam milicijos operatyviniam būriui, formuojamam pagal LTSR VRM ministro 1988-12-29 slaptą įsakymą Nr. 099. *LYA*, f. V-141, ap. 1, b. 892, l. 307–321.

¹⁴ PM, pagal rusišką abreviatūrą ПМ, пистолет Макарова, – Makarovo sistemos pistoletas. Kalibras – 9 mm, svoris – 0,73 kg, ilgis – 161 mm, dėtuvė – 8 šoviniai.

¹⁵ PSM, pagal rusišką abreviatūrą ПСМ, пистолет самозарядный малогабаритный, – pusiau automatinis, nedidelių matmenų pistoletas. Kalibras – 5,45 mm, svoris – 0,46 kg, ilgis – 155 mm, dėtuvė – 8 šoviniai.

¹⁶ SSRS VRM Organizacinio inspektavimo skyriaus viršininko papulkininkio N. Rogozianskio 1990-10-15 raštas Nr. 12/20S, slaptai, kopija Nr. 2, rusų k. *LYA*, f. V-105, ap. 1, b. 50, l. 56.

¹⁷ Misiukonis, M. *Lemtingi metai. VRM istoriniuose įvykiuose*. Vilnius, 2018, p. 120.

¹⁸ KAD IV skyriaus viršininkas.

¹⁹ Pirmosios Lietuvos Respublikos karinės formuotės – Karinio techninio ir sporto klubo viršininkas.

²⁰ Tuo metu – KAD II skyriaus inspektorius.

mosios rankinės granatos F-1 ir RGD-5, kad būtų perdarytos į kovines²¹.

Michailo Gorbačiovo 1990 m. kovo 21 d. įsako „Dėl papildomų priemonių, galinčių garantuoti tarybinių piliečių teises, apsaugoti TSRS valstybės suverenumą LTSR teritorijoje“ 3 punkte buvo nurodyta uždrausti prekybą ginklais piliečiams, gyvenantiems Lietuvos TSR teritorijoje, o Lietuvos piliečiams per 7 dienas atiduoti saugoti vidaus reikalų organams turimus medžioklinius ir kitus šaunamuosius ginklus²². Tačiau atiduoti ginklų neskubėta. Nors Lietuvoje tuo metu turėta tiek daug ginklų, 1991 m. sausio įvykių dienomis AT rūmuose esantys 678 asmenys buvo ginkluoti vos 83 medžiokliniais šautuvais, 36 pistoletais, 26 sportiniais šautuvais TOZ, 6 karabinais, 1 automatu, Molotovo kokteiliais, peiliais ir metaliniais strypais²³.

Taigi, galima teigti, kad VRM turimi ginklai į krašto apsaugos sistemą nepateko. Dalis žinybinių ir civilių asmenų ginklų buvo perduoti savanoriams. Pažymėtina, kad dėl savo techninių ir kovinių savybių šie ginklai karo tarnybai nelabai tiko, o vėliau, gavus didelį kiekį automatinų šautuvų, civilinės paskirties ginklų poreikio nebebuvo.

Priešingai nei VRM atveju, sovietinės represinės struktūros – Lietuvos TSR VSK (KGB) ginklai buvo perimti. Įprastai jie buvo įgyti 1991 m. perimant saugoti KGB pastatus. Pvz., Jurbarko dislokuotas greitojo reagavimo būrys iš laikinai saugoto KGB pastato Vilniuje išsivežė į nuolatinės dislokacijos vietą kelis lengvuosius kulkosvaidžius RPK, automatinų šautuvų AK-74, 6 prieštankinius granatsvaidžius „Mucha“²⁴.

²¹ Pakalka, A. Lietuvos kariuomenės užnugario tarnybos atkūrimas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 152–153.

²² Misiukonis, M. *Lemtingi metai...*, p. 120.

²³ Jezerskas, Č. Nuo sporto-techninių klubų iki Lietuvos kariuomenės. Sausumos kariuomenės kūrimas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 183.

²⁴ Šlėgaitis, Č. Tauragės motodesantinio bataliono. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 238.

1.2. „Partizanų ginklai“

Šis sutartinis pavadinimas įvardija Partizaninio karo metu paslėptus ginklus, tačiau iš tiesų sunku pasakyti, kurie iš šių ginklų buvo paslėpti partizanų, o kurie – išlikę po Antrojo pasaulinio karo. Pasak Algirdo Petrusevičiaus, ieškoti ginklų saugyklų buvo nuspręsta dar 1989 m. Kalėdamas kartu su partizanais, A. Petrusevičius iš jų sužinojo, kur ieškoti jų slėptuvių. Tiesa, jo teigimu, partizanai slėptuves paprastai įrengdavo 3–4 mėnesiams, todėl jose rasti ginklai ir šaudmenys dažniausiai jau nebebuvo tinkami naudoti. Vis dėlto dalį ginklų pavyko rasti ir sutaisyti, turimais pistoletais „Walther“ ir „Parabellum“ A. Petrusevičius pasidalijo su kitais AT gynėjais 1991 m. sausį²⁵.

Savanoris Albertas Daugirdas prisimena: „Vėliau, vadovaudamiesi jų nuorodomis, nuvykome ir į kelias buvusių bunkerių vietas, o vieną iš jų net ryžomės pakasinėti. Buvę partizanai pasakojo, kad dalis bunkerių turėjo dvigubas grindis, po kuriomis būdavo slepiami ginklai. Todėl ne visuomet sovietai net ir užimtuose bunkeriuose viską surinkdavo...“²⁶

Ginklų atnešdavo ir gyventojai. Savanoris Gediminas Trakimas prisimena: „Buvo ir jautrių atvejų, kuomet viena močiutė, našlė, atnešė vyro valteriuką (vokišką „Walther Polizeipistole“ PP): iš nosinės išvyniojo puikiausios būklės ginklą ir įteikė kavos dėžutę, pilną šovinių.“²⁷

1.3. Rusijos kariuomenės ginklai

Išskirtini du ginklų įsigijimo iš okupacinės sovietų, vėliau – Rusijos kariuomenės būdai. Buvo perkama slapta, „juodojoje rinkoje“, mokant grynaisiais pinigais karius už pagrobtus iš karinių dalinių ginklus ir šaudmenis. Vėliau buvo organizuotas oficialus pirkimas iš karinių daliinių. Tikėtasi ir siekta perimti ginklus iš išvedamos Rusijos kariuomenės pagal tarpvalstybinį susitarimą, tačiau to pasiekti nepavyko. Daug ginklų įsigyta mainais už išvedamų Rusijos karinių daliinių karininkams statomus butus Kaliningrade per privačią įmonę.

²⁵ 2019-02-12 interviu su Algirdu Petrusevičiumi. Asmeninis autoriaus archyvas.

²⁶ Daugirdas, A. *Vilniaus pedagoginio universiteto studentų-savanorių kuopa 1991–1996 m.* Vilnius, 2011, p. 40.

²⁷ Trakimas, G. Kaip buvo ginkluoti savanoriai. *Savanoris*, 2017, Nr. 4–5, p. 8

1.4. „Juodoji rinka“

Sovietinės kariuomenės kariai dar iki nepriklausomybės atgavimo „iš po skverno“ pardavinėjo maisto produktus, degalus, automobilių dalis ir įvairią techniką, kurią buvo galima nugvelbti ir kuri turėjo paklausą civilinėje rinkoje. Gyventojai pardavinėjo ir laikomus nelegalius ginklus. Jiems įsigyti atskiriems padaliniais buvo skirta grynųjų pinigų. Pateikiame keletą pavyzdžių, iliustruojančių, kaip vyko toks ginklų pirkimas.

1991 m. sausio įvykių metu AT buvo suburta 12 žmonių grupė, kurios pagrindiniai uždaviniai buvo žvalgyba, kontržvalgyba ir aprūpinimas ginklais. Dieną grupė važinėjo po Lietuvą, ginkluotę ir amuniciją pirkė už savo lėšas²⁸.

„Sužinojom, kad yra galimybė nupirkti nemažą kiekį šalmų. Su Ramūnu Kaletka iš karto nuvykome pas SKAT štabo vadovybę. Ten šią galimybę rimtai apsvarstė ir be jokių ceremonijų įdavė mums pundelį „vagnorkių“. Tai buvo 200 tūkst. talonų, banknotais po 500. Skyrė sunkvežimį ir vairuotoją. 1992 m. vėlyvą pavasarį radom galimybę įsigyti ir NURS-ų – aviacinių nevaldomų raketų, tačiau SKAT ginkluotės specialistai tuo metu nutarė su jomis neprisidėti.“ „1992 m. Rusijos armijos kariškiai apsižiūrėjo, kad sandėlyje trūksta nevaldomų oras–oras raketų ir dviejų sraigtasparniuose naudojamų pabūklų. Paaiškėjo, kad 44 raketos S-8 ir pabūklus įsigijo SKAT Kauno rinktinės ginklininkas J. Maskvytis iš Rusijos armijos kariškio. Minėta ginkluotė buvo grąžinta.“²⁹

Batalionas turėjo 3 didelio kalibro kulkosvaidžius: vieną – 14,5 mm KPVT (parsivežtas iš brigados štabo) ir du – 12,7 mm DŠK (nupirkti Kaliningrado srityje iš Rusijos kariškių)³⁰. Pasak Ričardo Dapkaus, šiuos du kulkosvaidžius atvežė iš Kaliningrado ir padovanojo vienas verslininkas³¹.

²⁸ Šlėgaitis, Č. Tauragės motodesantinis batalionas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 238.

²⁹ Vieša paslaptis. *Krašto apsauga*, 1992-09-03, Nr. 35 (62), p. 3.

³⁰ Šlėgaitis, Č. Tauragės motodesantinis batalionas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*, Vilnius, 2015, p. 240, 242.

³¹ 2017-05-04 interviu su ats. št. srž. Ričardu Dapkumi, tuo metu batalioneėjusiu priešlėktuvinės gynybos būrio vado pareigas. Asmeninis autoriaus archyvas.

1992 m. rugsėjo 25 d. netoli Kauno esančioje Rokų gyvenvietėje Kelių policijos pareigūnai aptiko desanto kovos mašiną BMD-1 ir apie tai pranešė SKAT. Savanoriai šią BMD pasiėmė ir po kelių dienų grąžino, išmainę į... 2000 šovinių Kalašnikovo automatui. Pasirodo, girtas kareivis išvažiavo pasivažinėti, o pasibaigus degalams tiesiog metė šarvuotą mašiną ir parėjo pėsčiomis³².

Sėkmingiausiu laikytinas 1991 m. rugpjūtį įvykęs vienkartinį prieš-tankinių granatsvaidžių pirkimas iš sovietų kariuomenės kariškio paminėtas anksčiau, kai buvo įsigyta apie 250 šių ginklų. Remiantis žodiniais pasakojimais, keliolika jų buvo išmainyta su Latvijos kariškiais į vieną ar keletą latviškų mikroautobusų RAF, tačiau dokumentinio šios istorijos patvirtinimo nėra. Papildomai šių granatsvaidžių buvo įsigyta „juodojoje rinkoje“ po keletą vienetų, taip pat mokant grynaisiais. Pradėjus savanorius aprūpinti ginklais iš Arsenalo, tokie pirkimai buvo uždrausti.

1.5. Pirkimas iš Rusijos

1992 m. iš Baltijos karinio jūrų laivyno³³ bazės buvo įsigyta Kalašnikovo automatinio šautuvų AK-74³⁴, lengvųjų kulkosvaidžių RPK-74, povamzdinių granatsvaidžių GP-25, 15 šarvuotųjų transporterių BTR-60 ir 2 „Griša“ tipo karo laivai. Nors šis pirkimas sukėlė kontroversiškų vertinimų, jis sudarė sąlygas apginkluoti šaunamaisiais ginklais Lauko pajėgų brigadą ir kitus dalinius bei aprūpinti laivais Karinės jūrų pajėgas. Šiandien kyla pirkimo autorystės klausimas: buvęs krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus patarėjas dimisijos generolas Stepanas Nekrošius kovo 16 d. surengtoje konferencijoje teigė, kad iš Rusijos įsigyti ginklai yra jo nuopelnas, nes tam panaudoti buvo jo asmeniniai ryšiai. A. Butkevičius sako, kad įsigyta ginklų dėl jo ryšių ir be S. Nekrošiaus pagalbos³⁵.

Už ginklus buvo sumokėta įmonei „Selma“, kuri Kaliningrado srityje pastatė nemažai butų Rusijos kariuomenės kariams. Dėl šių ginklų pirk-

³² Respublikos spaudos skiltyse. *Krašto apsauga*, 1992-10-15, Nr. 41 (68), p. 8.

³³ *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 41.

³⁴ 5000 vnt. priimti Arsenele pagal 1992-08-15 važtaraštį, l. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-09-21 raštas Nr. 149 Lietuvos Respublikos Seimo Ekonominių nusikaltimų tyrimų komitetui. KAMA, f. 22, ap. 1, b. 4, l. nenumeruotas.

³⁵ Zegerienė, L. Du komentarai. *Krašto apsauga*, 1993-03-25, Nr. 10-11 (88-89), p. 193.

mo buvo atliekami įvairių institucijų tyrimai, taip pat ir LR Seime³⁶.

Ginklai buvo perkami ir vėliau. Pvz., pagal 1993 m. liepos 19 d. sutartis su SA kariniu daliniu Nr. 24/147 ir 24/148 Arsenalo ltn. Ž. Palevičius iš karinių dalinių Nr. 61415 Klaipėdoje ir Nr. 09980 Plungėje perėmė inžinerinius sprogmenis (prieštankines minas)³⁷. Už juos turėjo sumokėti Arsenalas, tačiau tam skirtų 57 000 Lt pritrūko, todėl buvo prašoma papildomai skirti 57 600 Lt³⁸.

Iš 1992 m. įsigytų 15 šarvuotųjų transporterių BTR-60PA (kituose dokumentuose nurodytas BTR-60PB modelis) kai kurie buvo neginkluoti³⁹. Buvusio Lietuvos kariuomenės vado gen. ltn. Arvydo Pociaus teigimu, šie šarvuotieji transporteriai buvo įsigyti iš išvedamos Rusijos kariuomenės ir iš verslininko jau po jos išvedimo, o 5 nupirkti iš Kauno tankų remonto gamyklos, įforminus kaip pagalbines civilines transporto priemones⁴⁰.

1.6. Iš kitų užsienio šalių įsigyti ginklai

KAD, vėliau – KAM, ginklus pirkto ir iš kitų šalių, nors neretai kildavo sunkumų. 1992 m. iš Lenkijos Respublikos valstybinės įmonės „Cenzin“ buvo gauti išbandyti 2 automatiniai šautuvai AK⁴¹, vėliau įsigyta apie 5000 šturmo karabinų AK-47S (po esminio atkuriamojo remonto). Pasak buvusio krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus, šie ginklai buvo įsigyti jo iniciatyva 1992 m. pradžioje ir jais buvo apginkluoti Pasienio apsaugos ir specialiojo padalinio kariai (pastarieji vėliau perginkluoti AK-74 au-

³⁶ L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-09-21 raštas Nr. 149 Lietuvos Respublikos Seimo Ekonominių nusikaltimų tyrimų komitetui. KAMA, f. 22, ap. 1, b. 4, l. nenumuotas.

³⁷ SKAT štabo viršininko plk. J. Gečo 1993-04-02 raštas Nr. 188 „Dėl šaudmenų“, adresas nenurodytas. KASPA, b. 45, l. nenumuotas.

³⁸ L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-08-05 raštas Nr. 124 Ginkluotųjų pajėgų štabo viršininkui S. Kneziui. KAMA, f. 22, ap. 1, b. 4, l. nenumuotas; L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-08-11 raštas Nr. 129 Finansų ir apskaitos departamento direktoriui A. Samajauskui, S. Kneziui. KAMA, f. 22, ap. 1, b. 4, l. 24.

³⁹ Lietuvos Respublikos pranešimas JTO [interaktyvus], 1992 [žr. 2017-02-01]. Prieiga per internetą:

⁴⁰ Pocius, A. *Lietuvos kariuomenės kelias...*, p. 100.

⁴¹ L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-11-08 rašto Valstybės kontrolės departamentui kopija, be numerio, nepasirašyta. KAMA, f. 22, ap. 1, b. 4, l. 178.

tomatiniais šautuvais)⁴². Jie į Arsenalą pateko iš VRM sandėlių (1992 m. spalio 30 d. – 2900 vnt., 1993 m. kovo 21 d. – 1600 vnt.)⁴³. Taip pat iš Lenkijos, greičiausiai iš firmos „Cenzin“, buvo įsigytas nedidelis kiekis pistoletų kulkosvaidžių wz. 53/56⁴⁴.

Išvedus Rusijos kariuomenę iš Lietuvos, sulaukta siūlymų pirkti ginklų iš kitų užsienio valstybių. Pvz., iš Čekijos svarstyta pirkti pistoletų CZ75, 100 mm prieštankinės artilerijos pabūklų vz. 53 ir 122 mm lauko haubicų D-30, oro gynybos pabūklų vz. 53/59, šarvuotųjų transporterių OT-64 ir OT-65, tankų T-55 vairuotojams mokytis⁴⁵, bet įsigyta tik minėtų pistoletų. Manytume, kad kitų ginklų neįsigyta visų pirma dėl lėšų trūkumo. Siūlyta pirkti iš Švedijos pistoletų „Huskvarna 07“, bet jie, palyginti su kitais pistoletais, buvo įvertinti neigiamai⁴⁶.

1992 m. spalio 12 d. į Vilnių atvyko Lenkijos gynybos ministro P. Grudzinskio vadovaujama delegacija. Jos tikslas buvo parengti tarpžinybinę abiejų valstybių krašto apsaugos (gynybos) ministerijų sutartį. Pasak pirmojo Lenkijos karo atašė Lietuvoje Andrzejiaus Firiewicziaus, šio susitikimo metu Lietuva buvo ypač suinteresuota įsigyti ginkluotės, tačiau jos įsigijimą siejo su Rusijos kariuomenės išvedimu – konkrečiai kalbėtis rengėsi sužinojusi, kiek ginklų liks Lietuvoje. Plk. A. Firiewicziaus teigimu, Lietuvoje apsilankiusi NATO Karinio komiteto pirminio gen. V. Eide vadovaujama delegacija informavusi apie pasirengimą parduoti „nedidelę“ kaina ginkluotės perteklių, likusį NATO šalims sumažinus savo kariuomenės, tačiau Lietuva neturėjo lėšų jai įsigyti⁴⁷. Rusijos kariniame periodiniame leidinyje padėtis vertinta taip: Vakarai

⁴² 2019-02-04 interviu su Audriumi Butkevičiumi. Autoriaus asmeninis archyvas.

⁴³ L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-12-27 raštas Nr. V-205 Valstybės kontrolės departamentui, kopija. KAMA, f. 22, ap. 1, b. 4, l. 103.

⁴⁴ Tai Lenkijoje gaminta sovietinio pistoleto kulkosvaidžio PPS-43 su medine nesulenkiama buože versija [aut. pastaba].

⁴⁵ L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-10-18 raštas „Karinės technikos ir šaunamųjų ginklų įvertinimas“, kopija, be numerio. KAMA, f. 22, ap. 1, b. 4, l. nenumuotas; L. e. p. Arsenalo Ginkluotės skyriaus viršininko K. Peško 1993-10-16 raštas l. e. p. Arsenalo viršininkui V. Drupui „Artilerijos ginklų įvertinimas“, be numerio. KAMA, f. 22, ap. 1, b. 4, l. nenumuotas.

⁴⁶ L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo raštas Lietuvos kariuomenės vadui J. Andriškevičiui, kopija, be datos, be numerio. KAMA, f. 22, ap. 1, b. 4, l. nenumuotas.

⁴⁷ Firiewicz, A. *Vėl Lietuva*. Vilnius, 2006, p. 85.

suinteresuoti išplėsti savo ginklų rinką į Baltijos šalis, tačiau bijo, kad dėl to galėtų paaštrėti politinė padėtis regione, o šie ginklai būtų panaudoti prieš Rusijos kariuomenę arba kituose konfliktuose. Todėl pardavimas siejamas su Rusijos kariuomenės išvedimu iš Baltijos šalių. Tačiau 1993 m., Vokietijos gynybos ministerijos sekretoriui B. Wilzui lankantis Estijoje, pasiūlyta Baltijos šalims įsigyti ginklų iš perimtų Vokietijos Demokratinės Respublikos (VDR) atsargų. Baltijos šalys norėtų įsigyti būtent vakarietiško ginklų, tačiau to negali padaryti dėl valiutos trūkumo. Analogiška padėtis konstatuota ir dėl ne NATO šalių paramos ginklais. Pvz., vykstant Švedijos kariuomenės perginklavimui, lieka daug artilerijos sistemų ir šaunamųjų ginklų, kuriuos utilizuoti brangu, todėl geriau būtų juos padovanoti Baltijos šalims ir taip sustiprinti jų potencialą, tačiau vyriausybė neskuba to daryti dėl saugumo regione⁴⁸.

1993 m. birželio mėn. pasirašytas Lenkijos gynybos ir Lietuvos krašto apsaugos ministerijų susitarimas teisiškai sukūrė galimybę Lenkijai teikti karinę paramą Lietuvai. 1993 m. liepos 15 d. minint Žalgirio metines, Lenkija perdavė 3 sovietines šarvuotąsias žvalgybos mašinas BRDM-2, 100 automatinio šautuvų „Kalašnikov“⁴⁹, 10 granatsvaizdžių RPG-2, 3 kulkosvaizdžius, šaudmenų, daug aprangos ir smulkios karinės ekipuotės, o ministrui A. Butkevičiui ir dar 8 delegacijos nariams buvo įteikti asmeniniai pistoletai P-83. Dar 7 šarvuočiai BRDM-2 buvo perduoti po mėnesio, Lietuvą jie pasiekė viena kolona. Mašinos buvo nenaujos, pakeičiui viena jų sugedo ir į Lietuvą atvažiavo velkama kitos mašinos⁵⁰.

Šarvuotųjų mašinų parką papildė ir Tauragės batalionui perduoti iš švedų gauti 13 ratinių šarvuotųjų transporterių TgbL m/42⁵¹. Jie buvo gauti neginkluoti ir vėliau pačių karių daliniuose apginkluoti kulkosvaizdžiais.

1992 m. Karinės oro pajėgos iš civilinių institucijų gavo 24 civilinius

⁴⁸ Кольчугин, И. Военные контакты стран Балтии с Западом. *Зарубежное военное обозрение*, 1993, № 6, с. 18–19.

⁴⁹ Buvo perduoti naujesnio tipo 5,45 mm kalibro automatiniai šautuvai wz. 88, sovietinio AK-74 versija, pagaminta Lenkijoje [aut. pastaba].

⁵⁰ Firiewicz, A. *Vėl Lietuva...*, p. 145–147.

⁵¹ Šlėgaitis, Č. Tauragės motodesantinis batalionas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 243; Švedijos pranešimas JTO [interaktyvus], 1993 [žr. 2017-04-02]. Prieiga per internetą: <https://www.unroca.org/sweden/report/1993/>

lėktuvus An-2⁵². 1993 m. vasario 6 d. Karmėlavos oro uoste nusileido 4 neginkluoti L-39 „Albatros“, buvusios Čekoslovakijos lėktuvai⁵³, o 1993 m. kovą 4 L-39 parsiskraidinti iš Kirgizijos į Kauną. Jiems ginkluotė buvo gauta iš išvedamos Rusijos kariuomenės sandėlių.

1993 m. vasario 26–27 d. lankėsi Vokietijos gynybos ministro pavaduotojas B. Wilzas ir jį lydinti delegacija. Vizito tikslas – geriau susipažinti su Baltijos šalių gynybos pajėgomis ir suteikti karinę pagalbą. Pasak ministro pavaduotojo, bus pasirašyta sutartis Lietuvai perduoti 200 automobilių, 450 žieminių uniformų, daug sanitarinės medžiagos, 2 transporto lėktuvus L-410, keletą pasienio apsaugos katerių⁵⁴ (jie 1993 m. ir buvo gauti⁵⁵). 1993 m. antroje pusėje Lietuvos vyriausybės sprendimu buvo įsigyti 3 Mi-8⁵⁶.

Būtina plačiau aptarti ir 1992 m. spalio 29 d. gautus laivus – „Griša“ tipo lengvasias fregatas „Žemaitis“ (F11) ir „Aukštaitis“ (F12)⁵⁷. A. Butkevičiaus teigimu, šiuos laivus patarė pirkti britai. „Po ilgų diskusijų buvo pasirinktas laivas, galintis būti naudingas ginant placdarmą (pajūrį), į kurį išsilaipintų sąjungininkai krizės Lietuvoje metu. Mes nupirkome ne šiaip sau laivus, bet strateginę ginkluotę, kuri pagal savo turimos technikos lygį galėjo kontroliuoti orą, vandenį ir sausumą. To meto NATO ekspertų požiūriu, pasaulyje nebuvo laivo, labiau prikimšto ginklų į kvadratinį centimetrą, nei „Griša“.⁵⁸ Šie laivai sudarė sąlygas 1992 m. rugsėjo 25 d. įkurti Karinę jūrų flotilę. Pažymėtina, kad laivuose buvo sumontuotos priešlėktuvinės valdomųjų raketų sistemos „Osa“. 1990–2004 m. tokių pajėgumų neturėjo nei Lauko kariuomenė, nei Karinės oro pajėgos.

Vėliau šiuos laivus atsisakyta remontuoti ir modernizuoti, 2008 m. spalio 22 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu jie buvo nura-

⁵² Vitkūnas, M. Iš lėto skrendame į ateitį. *Karys*, 1998, Nr. 32, p. 12.

⁵³ Adomavičius, R. Susipažinkite su Lietuvos karo aviacijos pilotais ir „Albatrosais“. *Krašto apsauga*, 1993-02-04, Nr. 4 (82), p. 167.

⁵⁴ Žalys, K. Jokubauskas, V. Vokietijos kariškių ir žurnalistų viešnagė. *Krašto apsauga*, 1993-03-04, Nr. 8 (86), p. 183.

⁵⁵ Gamziukas, A. Du dešimtmečiai padangės sargyboje. *Lietuvos karinės oro pajėgos 1992–2012 m.* Vilnius, 2012, p. 50.

⁵⁶ *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais.* Vilnius, 2015, p. 249.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos pranešimas JTO [interaktyvus], 1992 [žr. 2017-04-01]. Prieiga per internetą: <https://www.unroca.org/lithuania/report/1992/>

⁵⁸ 2019-02-04 interviu su Audriumi Butkevičiumi. Autoriaus asmeninis archyvas.

šyti⁵⁹ ir išbraukti iš Karinių jūrų pajėgų sąrašų. Šį sprendimą vertintume teigiamai, kadangi tai leido išvengti Rusijos dalyvavimo jų remonte ir pereiti prie vakarietiško laivų.

1.7. SKAT ginkluotės įsigijimo ypatumai

Savarankiškai ginklų įsigijimu rūpinosi ir Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba (SKAT), įkurta 1991 m. sausio 17 d. Jai taip pat teko spręsti katastrofiško ginklų trūkumo problemą. Ats. mjr. A. Daugirdas, tuo metu studentas, savanoris, prisimena: „Ginklų labai trūko. Beveik visą objekto⁶⁰ apsaugos laikotarpį studentai-savanoriai turėjo tik revolverį „NAGANT“ (trumpam vienu metu buvo paskirtas ir pistoletas PM – aut. past.), mažo kalibro šautuvą „TOZ“ ir Pirmąjį pasaulinį karą menantį vokišką karabiną „MAUZER“, vėliau pakeistą į rusišką šautuvą „MOSIN“. Pirmomis savaitėmis saugumo sumetimais sargybinėje turėtas net savadarbis mažo kalibro šaunamasis prietaisas – buvo jaučiama reali grėsmė.“⁶¹

Pirminiame etape savanoriai ginklų įsigijo taip pat kaip ir visi – už grynus pinigus „juodojoje rinkoje“, gavo iš gyventojų. Toks ginklų pirkimas „iš po skverno“ sudarė terpę piktnaudžiavimui ir nusikaltimams. 1992 m. pabaigoje apie tai pradėjo rašyti spauda, pvz., 1992 m. gruodžio 16 d. V. Gaivenio dienraštyje „Respublika“, straipsnyje „Po valstybės padu“, buvo kritikuojamas krašto apsaugos ginkluotės įsigijimo būdas. Tyrimą dėl ginklų įsigijimo pradėjo ir Valstybės kontrolė.

Vėliau SKAT pirko ginklų ir iš užsienio šalių firmų. 1992 m. iš firmos „Franconia Jagd“ Austrijoje buvo nupirkta 750 karabinų KO-44. Jie buvo atgabenti laivu „Hornbaltik“ 1992 m. rugsėjo mėn. Dokumentuose ginklai įvardyti kaip kolekciniai, jų skaičius nenurodytas, tik bendras 33 287 kg svoris ir kaip supakuoti (8 dėžės ir 1 maišas)⁶². Tuo metu SKAT štabo viršininko pareigas ėjęs gen. lttn. A. Pocius prisimena, kad, baiminantis informacijos nutekėjimo ir ginklų pervežimo operacijos žlugimo,

⁵⁹ *Karinės jūrų pajėgos. Istorijos metraštis*. Vilnius, 2012, p. 246.

⁶⁰ Vilniaus dujų pilstymo stotis.

⁶¹ Daugirdas, A. *Vilniaus pedagoginio universiteto studentų-savanorių kuopa 1991–1996 m.* Vilnius, 2011, p. 50.

⁶² 1992-09-21 priėmimo–perdavimo aktas Nr. 861, rusų kalba. G. Trakimo asmeninis archyvas.

apie gabenimą jūra buvo informuoti vos keli žmonės, o kiti SKAT darbuotojai nusiūsti į Lietuvos ir Lenkijos pasienio Lazdijų postą, taip siekiant sumėtyti pėdas⁶³. Čekijoje buvo įsigytas nedidelis kiekis automatiinių šautuvų vz. 58⁶⁴.

Dar vienu ginklų šaltiniu SKAT savanoriams tapo visiškai civilinė struktūra – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (toliau – AT) Apsaugos skyrius (toliau – ATAS). Šis skyrius buvo įkurtas AT pastatų ir aukščiausių šalies vadovų apsaugai užtikrinti. Tai buvo viena slapčiausių ginkluotų struktūrų atkurtoje valstybėje pirmaisiais jos gyvavimo metais. Iš pradžių ši civilinė struktūra ginklavosi taip pat kaip ir kiti atsikuriančios krašto apsaugos sistemos padaliniai – tuo, ką tik buvo galima gauti. Šį procesą vaizdžiai atskleidžia ATAS darbuotojų atsiminimai: „Ginklų paieška rezultatų nedavė. DOSAAF šaudyklos sportiniai ginklai jau buvo išvežti, Kino studijoje visi ginklai butaforiniai. Vėliau šiek tiek ginklų gavome iš medžiotojų.“⁶⁵ „Kai jau buvo aišku, kad rusų kariuomenė traukiasi, sužinojome, kad labai sparčiai parceliuojama ginkluotė iš Šiaurės miestelio ir kitų dalinių. Buvo skirtos specialios lėšos, mėginta tiesiog supirkti tokius ginklus. Man irgi teko dalyvauti tokiaame užpirkime, lydėti. <...> ėjome į butą, nupirkome porą granatsvaidžių, rubliais dar atsiskaitėme. Ne vieną kartą buvo tokia akcija daroma, su pardavėjais buvo atsiskaitoma iš specialaus fondo gautais pinigais.“⁶⁶ „Per Sausio įvykius turėjome gal 10 TT pistolečių, keletą Kalašnikovo automatų ir apie 15 medžioklinių šautuvų. Bankui ir medžiotojams buvo grąžinti visi iš jų paimti ginklai. <...> O tada, per Sausio įvykius, pistoletai TT atsirado <...> gavo kažkur iš inkasatorių.“⁶⁷ „Ateina kartą bobutė su maišiu. Maišiuke – vokiškas automatas – puikiai suteptas, tvarkingas, imk ir šaudyk.“⁶⁸

1991 m. pradžioje užsienio valstybėms pradėjus pripažinti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, ATAS, kaip civilinei įstaigai, nekilo di-

⁶³ Pocius, A. *Lietuvos kariuomenės kelias...*, p. 95.

⁶⁴ 1993-11-16 LR KAM Ginkluotųjų pajėgų štabas, patikrinimo aktas Nr. 9S, išslaptinta. KAMA, f. 4, ap. IŠSL, b. 32, l. nenumeruotas.

⁶⁵ ATAS darbuotojo Antano Smailio prisiminimai kn.: Skučas, A. A. *Pėstininko užrašai*. Vilnius, 2012, p. 198.

⁶⁶ *Ten pat*, p. 201, 202.

⁶⁷ ATAS darbuotojo Giedriaus Dambrausko prisiminimai, *ten pat*, p. 241.

⁶⁸ ATAS darbuotojo Gintaro Šatkaus prisiminimai, *ten pat*, p. 264.

delių sunkumų bandant ginklų įsigyti užsienyje legaliai, kadangi jai nebuvo taikomi jokie karinio embargo apribojimai. Pirmiausia Austrijoje buvo įsigyta 100 pistoletų „Glock“⁶⁹. Būtina atkreipti dėmesį į dar vieną aplinkybę, trukdžiusią KAS įsigyti ginklų, – jų atgabenimo į Lietuvą sunkumus. Minėti pistoletai buvo pristatyti iš Austrijos samdytu krovininiu automobiliu, kuris vežė komercinį krovinį į Maskvą. Kartu buvo vežamos ir kelios dėžės su pistoletais. Iškovus pagrindinį krovinį Maskvoje, sunkvežimis su pistoletais išvažiavo į Vilnių⁷⁰. Tikimybė, kad ginklų krovinys bus sulaikytas Rusijoje ar kitoje tranzitinėje valstybėje, buvo itin didelė.

Netrukus pradėti pirkti galingesni ginklai, dalis jų vėliau buvo perduoti SKAT. ATAS viršininkas A. Skučas prisimena, kad, nupirkus pistoletų Izraelyje, buvo įsigyta 100 ar daugiau pistoletų kulkosvaidžių „Uzi“: „Vyriausybė prieš perkant iš karto pareiškė, kad 30 vnt. reikės atiduoti savanoriams. Dar šių automatų užsinorėjo VRM, ir dalį iškeitėme į „kalašnikovus“ santykiu vienas prie dviejų. Netrukus atvyko Dudajevo delegacija ir dalį „Uzi“ [su D. Dudajevo apsauga – aut. past.] iškeitėme į „kalašnikovus“ santykiu 1:2, visus „kalašnikovus“ atidavėme savanoriams. „Uzi“ jau atgabeno per Vilniaus oro uostą, kurį kontroliavo Lietuvos pasieniečiai.“⁷¹

Pažymėtina, kad ATAS ginklų pirkimas vyko slepiant informaciją nuo kitų valstybės institucijų, siekiant išvengti informacijos nutekėjimo. Vis dėlto „Uzi“ pirkimas neliko nepastebėtas Rusijos žvalgybos struktūrų. Konstatuota, kad Lietuva Izraelyje įsigijo 250 „Uzi“ po 300 dolerių už vieną, tačiau „išgyvenančiai gilią ekonominę krizę respublikai tai buvo per didelė kaina ir tolesni jų pirkimai sustabdyti“⁷². Matome, kad Rusijoje neįvertinta, kad ginklai pirkti ATAS ir kad dalis jų skirta ne KAD, o SKAT. Pažymėtina, kad tuo metu Lietuvos Respublikos ginkluotosios pajėgos jau turėjo pakankamai joms labiau tinkamų automatinių ginklų – įvairių modelių Kalašnikovo automatų ir lengvųjų kulkosvaidžių.

Kalbant apie ginklų įsigijimą SKAT reikmėms per ATAS, konstatuotina ir tam tikra politinės kovos įtaka, konkurencija tarp AT pirmininko

⁶⁹ Skučas, A. A. *Pėstininko užrašai...*, p. 485.

⁷⁰ *Ten pat*, p. 486.

⁷¹ *Ten pat*, p. 485–486.

⁷² Кольчугин, И. Военные контакты стран Балтии с Западом. *Зарубежное военное обозрение*, 1993, № 6, с. 18.

V. Landsbergio ir krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus. KAM neva nesugebant įsigyti ginklų, nors ATAS buvo pervestos lėšos jiems įsigyti. Norėta pirkti 1000 automatinių šautuvų, keletą kulkosvaidžių ir sunkių granatsvaidžių. Pinigai pervesti tarpininkui JAV, ginklai įsigyti, tik, deja, negauti, nes „JAV Valstybės departamentas išsigando ar pasidavė Rusijos propagandai ir šį sandėrį sustabdė, nors beliko nupirktus ginklus sukrauti į lėktuvą ir išgabenti“⁷³. Šis atvejis taip pat buvo tiriamas Valstybės kontrolės ir teisėsaugos institucijų. Jo teisinis vertinimas nėra šio tyrimo tikslas, tačiau galima daryti prielaidą, kad ginklų buvo mėginama įsigyti neįvertinus JAV teisės ypatumų.

Po 1993 m. „savanorių maišto“ buvo atliktas SKAT ginkluotės patikrinimas. Jame dalyvavo komisija, sudaryta iš kariuomenės, SKAT, VRM, Generalinės prokuratūros ir Lietuvos teisės instituto atstovų. 1993 m. lapkritį SKAT iš viso turėjo turėti 8479 įvairius šaunamuosius ginklus, 49 trūko sąrašuose, o 9 turimi buvo neužpajamuoti. Konstatuota, kad dalis ginklų, daugiausia iš ATAS, gauti be perdavimo dokumentų⁷⁴. Sugriežtinus ginklų kontrolę ir pradėjus juos tiekti centralizuotai iš KAM Arsena-lo, pradinio kūrimosi etapo problemos iš esmės baigėsi.

1.8. Ginklų ir šaudmenų gamyba Lietuvoje

Jau prieš Sausio įvykius būta pavienių individualių bandymų pasigaminti savadarbių ginklų, dažnai tam naudojant išlikusias po Antrojo pasaulinio karo ginklų dalis. Savadarbiu ginklu tapo ir vadinamieji Molotovo kokteiliai, tačiau tai buvo laikina, ilgai saugoti netinkama priemonė.

Buvo perdaromos į granatas priešpėstinės minos POMZ-2 (į mokomosios minos korpusą buvo įpilama lydyto trotilo ir įstatomi vadinamieji medžiotojų degtukai, kuriuos padegus galėjai tik palinkėti: „Tesaugo jus Dievas“, nes tuoj suveikdavo vadinamoji „Bumbumo technologija“⁷⁵.

Rankinės granatos, Lietuvoje kuriamos nuo pat 1991 m. sausio įvykių, 4 tipų: puolamosios, ginkamosios ir 2 rūšių mokomosios, sakė V. Drupas,

⁷³ Plačiau: Skučas, A. A. *Pėstininko užrašai...*, p. 289–290, 487–488.

⁷⁴ 1993-11-16 LR KAM Ginkluotųjų pajėgų štabas, patikrinimo aktas Nr. 9S, 1 priedas, išslaptinta. KAMA, f. 4, ap. IŠSL, b. 32, l. nenumuotus.

⁷⁵ Katilius, A. *Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento Mokomasis junginys 1990–1991*. Vilnius, 2011, p. 168.

dar negaminamos, bet jau pasirodė pirmieji serijiniai pavyzdžiai⁷⁶. Jas gamino valstybės eksperimentinė įmonė „Vytis“. Su ja 1992 m. pabaigoje buvo sudarytos šios sutartys:

1. 1992-12-30 sutartis Nr. 93-1 „Pagaminti rankinių puolamosios paskirties granatų – 20 000 vnt.“ (už 10 275 800 talonų).

2. 1992-12-31 sutartis Nr. 93-2 „Pagaminti 50 vnt. 50 mm ir 50 vnt. 82 mm minosvaidžių ir 2000 minų jiems“ (už 13 865 000 talonų).

3. 1992-12-30 sutartis Nr. 93-3 „Pagaminti pėstininkų minų (tipo POMZ) – 1500 vnt., priešdugninių minų (MVZ-67 tipo) ir pastatų atakos minų su mechaniniais ir spec. sprogdikliais“ (už 5 133 000 talonų).

Šių sutarčių kontrolė 1993 m. gegužę buvo perduota Arsenalui, perve-dant lėšas jų finansavimui⁷⁷.

Tačiau 1993 m. birželio 2 d. buvo sudaryta nauja KAM ir VGEĮ „Vytis“ sutartis Nr. 93-11, pagal kurią numatyta pagaminti po 3 50 mm (svoris – 12 kg, šaudymo tolis – iki 800 m) ir 82 mm (svoris – 60 kg, šaudymo to-lis – iki 3 km) minosvaidžius ir po 300 kiekvieno kalibro minų už 4 mln. talonų⁷⁸.

Buvęs krašto apsaugos ministras A. Butkevičius paaiškino, kad gra-natos, 50 ir 82 mm minosvaidžiai ir pistoletas kulkosvaidis „Vytis“ buvo programos, skirtos pasiruošti partizaniniam pasipriešinimui, elementai. Iš esmės buvo remiamasi Jungtinės Karalystės, kuri Antrojo pasaulinio karo metu pasirengė nesudėtingo automatinio ginklo (STEN MK) ir sprogmenų gamybai giliame priešo užnugaryje, patirtimi⁷⁹.

Buvo dauiromasi ir į karinę automobilių remonto įmonę Kaune, tiki-n-tis gauti dalį jos produkcijos. Tačiau ji pati kovos mašinų negamino, tik perdirbdavo sovietų kariuomenės šarvuotuosius transporterius BTR-60 į civilines ūkio ir avarinių darbų mašinas.

1992 m. dvi skirtingos institucijos, KAM ir ATAS, inicijavo pistoletų kulkosvaidžių gamybą. Pažymėtina, kad tai – vienas paprasčiausių au-tomatinių ginklų, daugelyje šalių gamintas net ir pagrindžio sąlygomis. ATAS darbai vyko iš KGB perimtų garažų patalpose. O Kaune buvo su-

⁷⁶ Jakavonis, G. Stok, šausiu. *Krašto apsauga*, 1993-01-13, Nr. 52 (79), p. 339.

⁷⁷ 1993-05-23 KA ministro A. Butkevičiaus įsakymas Nr. 447 „Dėl VGEĮ „Vytis“ sutarčių perdavimo“. *KAMA*, f. 22, ap. 1, b. 4, l. nenumeruotas.

⁷⁸ KAM ir VGEĮ „Vytis“ 1993-06-02 sutartis Nr. 93-11. *KAMA*, f. 22, ap. 1, b. 6, l. 30–33.

⁷⁹ 2019-02-04 interviu su Audriumi Butkevičiumi. Autoriaus asmeninis archyvas.

kurtas bandomasis sovietiniais 9 mm „Makarovo“ šoviniais šaudančio pistoleto kulkosvaidžio „Vytis“ pavyzdys. Šis ginklas veikė sovietinio PPŠ principu, turėjo 40 šovinių dėtuve. Tačiau jo šaudymo tempas buvo per greitas, todėl buvo sukurtas naujas modelis – „Vytis-2“. Kaip ir pirmasis, jis šaudė sovietiniais šoviniais. Tai buvo visavertis kovinis ginklas. Pirmasis jo egzempliorius taip pat buvo pagamintas privačiose Raimondo Velykio dirbtuvėse Aleksote, Kaune. Visi kiti pistoletai kulkosvaidžiai „Vytis-2“ buvo pagaminti įmonėje „Tvirtinimo detalės“ Kaune. 1992 m. kovo 4 d. turėjo vykti lyginamieji KAM ir ATAS užsakytų pistoletų kulkosvaidžių bandymai. Jie neįvyko, nes kauniečių variantas nebuvo parengtas laiku. Be to, abu ginklai neatitiko keliamų reikalavimų, todėl nebuvo pradėta jų serijinė gamyba. Iš viso ATAS buvo pagaminti 5, KAM – keliolika pistoletų kulkosvaidžių bandomųjų pavyzdžių⁸⁰.

A. Petrusėvičius teigia, kad konkurentų pistoletas kulkosvaidis nebuvo užbaigtas, nes jie nepajėgė išspręsti graižtvinio vamzdžio gamybos problemų. 1993 m. birželio 2 d. buvo sudaryta KAM ir VGEĮ „Vytis“ sutartis Nr. 93-12, pagal kurią iki 1993 m. spalio 30 d. numatyta pagaminti bandomąją prieš serijinę partiją – iš viso 30 pistoletų kulkosvaidžių „Vytis-2“ už 5 mln. talonų⁸¹. Panaikinus VGEĮ „Vytis“, tolesnė ginklų ir šaudmenų gamyba nutrūko. Antra vertus, įsigijus pakankamai šaunamųjų ginklų, jų poreikis buvo patenkintas.

1993 m. buvo išvesta Rusijos kariuomenė. Lietuva galėjo tikėtis visiška kito bendradarbiavimo saugumo ir gynybos srityje su NATO ir kito mis Vakarų valstybėmis.

2. 1994–1998 M.: PIRMIEJI GINKLŲ IR TECHNIKOS PIRKIMAI VAKARUOSE

1994 m. sausį Lietuvos Respublikos prezidentas Algirdas Mykolas Brazauskas NATO generaliniam sekretoriui nusiuntė laišką, išreiškiantį aiškų ir konsoliduotą Lietuvos siekį tapti šios kolektyvinės organizacijos nare. 1994 m. sausio 27 d. prezidentui A. M. Brazauskui pasirašius NATO

⁸⁰ Skučas, A. A. *Pėstininko užrašai...*, p. 492.

⁸¹ KAM ir VGEĮ „Vytis“ 1993-05-31 sutartis Nr. 93-12. *KAMA*, f. 22, ap. 1, b. 6, l. 47–53.

programą „Partnerystė taikos labui“, Lietuvos kariams buvo sudarytos prielaidos dalyvauti taikos palaikymo misijose. Kaip narystės siekianti NATO partnerė, Lietuva pradėjo įnešti savo indėlį į Aljanso taikos palaikymo operacijas. Jos kariuomenės kariai nuo 1994 m. Danijos bataliono sudėtyje vyko į Kroatiją ir Bosniją Hercegoviną⁸².

Pastarasis sprendimas iš karto atvėrė kelius karinei kitų NATO šalių pagalba. Tačiau jos perduoti ginklų neskubėjo, prioritetą teikdamos karių rengimui, mokymams, aprūpinimui kitomis svarbiomis priemonėmis. Vis didesnę paramą ėmė teikti JAV. 1996 m. vasarį buvo atgabenti padovanoti 30 visureigių krovininių automobilių, Lietuva mokėjo tik už jų transportavimą, rugpjūtį – 103 lengvieji visureigiai automobiliai, 1997 m. – 130 lengvųjų visureigių „Chevrolet“. 1995 m. gruodį buvo įkurtas SAO (*Security Assistance Office* – Saugumo paramos biuras) skyrius, turintis koordinuoti sutarčių su JAV kompanijomis karo technikai ir įrangai gauti finansavimą pagal programą, žinomą Varšuvos iniciatyvinio fondo pavadinimu. Pagal šią programą Lietuva per 5 metus (1996–2001 m.) gavo 24,5 mln. JAV dolerių paramą: 1996 m. – 1,25 mln. taktinio ryšio priemonėms įsigyti; 1997 m. – 1,5 mln. taip pat taktinio ryšio priemonėms įsigyti (trys Sausumos pajėgų batalionai buvo aprūpinti moderniomis operatyvinio ryšio nešiojamomis, automobilineis ir stacionariomis HARRIS korporacijos radijo stotimis, garso, teksto ir vaizdo duomenų terminalais); 1998 m. – 5,7 mln. RASCC, Kartografijos centrui įrengti, WHNS įrangai pagabenti; 1999 m. – 4,7 mln. taip pat Kartografijos centrui, ryšio priemonėms, LITPOLBAT, WHNS įrangai pagabenti; 2000 m. – 4,4 mln. ROESKC, ryšio priemonėms; 2001 m. – 6,468 mln.

1997 m. pradėta eksploatuoti su Danijos ir Švedijos pagalba įrengta teritorinės jūros ir ekonominės zonos stebėjimo sistema su radarais Nidoje, Melnragėje ir Nemirsetoje, telekomunikaciniu tinklu sujungtais su Karinių jūrų pajėgų informaciniu valdymo centru. Visuose laivuose buvo įrengti iš Danijos įsigyti modernūs radarai TERMA.

1996 m. Lenkija padovanojo 9 radiolokacines stotis.

1995 m. kaip parama iš Lenkijos ir Čekijos buvo gauta po 18 120 mm minosvaidžių. Tai buvo pirma sunkesnė priemonė, leidžianti formuoti naują, itin svarbų paramos ugnimi pajėgumą.

⁸² Danijos suteikta parama turėjo lemiama svarbos Lietuvos kariuomenės ateičiai. *Krašto apsauga*, 2002, Nr. 22, p. 7.

Ypač trūko prieštankinių ginklų. 1998 m. gegužę SKAT mokymo centro vyresnysis leitenantas G. Trakimas „Savanorio“ korespondentui, vykstant granatsvaidininkų-instruktorių kursui, mokantis naudoti RPG-2, pasiskundė, kad „su mūsų turimais granatsvaidžiais tobulėti sunku“. Tuo metu ginkluotėje buvo nedidelis kiekis šių senų sovietinių granatsvaidžių, nebeturinčių realios kovinės vertės, ir nedaug naujesnių vienkartinį granatsvaidžių. Kad ši problema būtų išspręsta, buvo organizuotas pirmasis didelis naujų ginklų pirkimas. Kadangi lėšų prieštankinėms priemonėms ir technikai įsigyti nebuvo, 1996 m. gegužės 23 d. Valstybės gynybos tarybos posėdyje buvo nuspręsta, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė suteiks garantiją kreditams: 4 mln. JAV dolerių – granatsvaidžiams, 1,6 mln. – visureigiams „Landrover“ ir 1,4 mln. – amunicijai pirkti. Finansų ministerijai buvo pavesta sumokėti 15 proc. sumos iš 1996 m. biudžeto.

Šie pirkimai tapo rimtu išbandymu krašto apsaugos sistemai. Siekiant įsigyti prieštankinių priemonių, buvo kreiptasi į 17 užsienio kompanijų, prašant pateikti savo pasiūlymus. Įdomu, kad tuo metu dar nebuvo apsispręsta, kokių ginklų pirkti – valdomųjų prieštankinių raketų ar prieštankinių granatsvaidžių (pastarieji galėjo būti tiek vienkartiniai, tiek daugkartinio naudojimo). Kompanijų sąrašas irgi įdomus – jame ne tik pagrindiniai ginklų gamintojai, bet ir juos perparduodančios firmos, kai kurios net gana neseniai veikiančios. Be abejo, tarp jų atsirado ir Kinijos milžinas koncernas „Norinco“, tačiau nebuvo įtraukta nė viena Rusijos valstybinė įmonė ar privati firma. Iš 17 adresatų pasiūlymus atsiuntė tik 12. Gavus pasiūlymus, Lietuvos ginklų fondas atliko analizę ir pateikė savo išvadą. Nuspręsta pirkti nevaldoma amunicija šaudančių prieštankinių granatsvaidžių ir pasirinktas firmos SAAB „Bofors Infantry Weapons“ gaminamų granatsvaidžių „Carl Gustaf“ M3. Pasirinkimą lėmė geri jų taktiniai techniniai duomenys, patikimumas ir kokybė bei pasiūlytas kreditavimas. Paminėta ir tai, kad ginklus iš Švedijos patogiau atgabenti.

Pagal 1996 m. birželio 18 d. Lietuvos ir Švedijos kompanijos „Bofors“ sutartį, kurią pasirašė ministras Linas Linkevičius, buvo įsigyti 108 prieštankiniai granatsvaidžiai „Carl Gustaf“ ir 1620 prieštankinių granatų už 4,747 mln. JAV dolerių (18,8 mln. litų)⁸³. Kad jų galima būtų įsigyti, 1996 m. liepos 5 d. Lietuvos ir AB „Svenskhandelnsbanken“ pasirašė su-

⁸³ 1996-06-06 Contract No. CGLT9606/0. KAMA, f. 2, ap. 7, b. 101, l. 1–114.

tartį 4 mln. 305 tūkst. JAV dolerių paskolai 7 metų laikotarpiui su 9 proc. palūkanomis gauti. 1996 m. spalį jau buvo pristatyta pirmoji partija, ją išbandant dalyvavo pats prezidentas A. M. Brazauskas.

1996 m. liepos 12 d. buvo pasirašyta sutartis dėl visureigių „Land Rover“ pirkimo. Įsigyti 97 „Defender“ automobiliai už 1 277 329 svarus sterlingų⁸⁴.

1998 m. Čekijoje buvo įsigyti 2 lengvieji atakos lėktuvai L-39ZA „Albatros“⁸⁵.

Šiuo laikotarpiu Lietuva įrodė esanti patikima NATO partnerė. Dalyvavimas tarptautinėse misijose, karių rengimas Vakarų šalyse leido pasiekti kokybinį proveržį. 1998 m. sausio 16 d. Vašingtone buvo pasirašyta Jungtinių Amerikos Valstijų, Estijos Respublikos, Latvijos Respublikos ir Lietuvos Respublikos partnerystės chartija, o netrukus prasidėjo ir kovinių ginklų tiekimas iš JAV.

3. 1999–2004 M.: PASIRENGIMAS NARYSTEI NATO, UŽSIENIO ŠALIŲ PARAMA, NAUJŲ PAJĖGUMŲ KŪRIMAS

Lietuva, sąžiningai vykdanči savo partnerystės įsipareigojimus, įgijo kitų valstybių pasitikėjimą. Pvz., 1999 m. JAV delegacija Lietuvoje ypač palankiai atsiliepė apie FMF (užsienio šalių finansavimo programa) lėšų panaudojimą⁸⁶. Šiuo laikotarpiu buvo gauta itin daug paramos ginklais ir karo technika, pirktas didelis kiekis naudotos ir naujos modernios ginkluotės.

Kuo būtų galima paaiškinti tokį proveržį? Manytume, kad viena pagrindinių priežasčių buvo 1999 m. balandžio mėn. NATO šalių vadovų susitikime Vašingtone patvirtintas Narystės veiksmų planas, padedantis Lietuvai pasirengti stoti į NATO.

⁸⁴ 1996-12-07 Agreement No. 9607/3. KAMA, f. 2, ap. 7, b. 103, l. 1–16.

⁸⁵ Gamziukas, A. *Padangės sargyboje: Lietuvos karinių oro pajėgų dešimtmečiui*. Kaunas, 2003, p. 57.

⁸⁶ Lietuvos bendradarbiavimas su strateginiais partneriais. *Baltijos šalys: saugumas ir gynyba*, p. 155.

Lietuvos Respublikos parengtuose dokumentuose – trijose Lietuvos pasirengimo narystei NATO programose (1999, 2001 ir 2002 m.)⁸⁷ – nubrėžtos aiškios gairės, tiesiogiai susijusios ir su tolesniu ginklų ir karo technikos įsigijimu.

1999 m. programoje suformuluoti pagrindiniai aspektai, į kuriuos atsižvelgiama vykdant ginkluotės ir technikos pirkimą: a) būtiniausias kariuomenės poreikis; b) Lietuvos ekonomikos raidos perspektyvas; c) užsienio pagalbos mastą. Apsirūpinimo ginklais politika remiasi trimis principais: a) mažinti ginkluotės ir technikos rūšių ir tipų įvairovę; b) užtikrinti mažus jos išlaikymo, priežiūros ir remonto kaštus; c) atitikti NATO standartus. Atsižvelgiant į jau turimą ginkluotę ir įrangą, buvo nustatyti šie pirkimo prioritetai: a) ryšių įrangą; b) transporto priemonės; c) priešlėktuviniai ginklai; d) prieštankiniai ginklai; e) artilerija ir šarvuotoji technika; f) lengvoji ginkluotė⁸⁸.

Vakarietiški ginklai Lietuvai buvo viena palankiausių sąlygų, leidusių priartėti prie NATO šalių kariuomenių standartų, nes „buvo aišku, kad ji galės būti pakviesta į Aljansą tik tada, kai, pirma, ji bus pasiryžusi ir tinkamai pasirengusi ginklu ginti savo teritoriją; antra, jos karinės pajėgos bus parengtos patikimai veikti operacijose kartu su NATO narių pajėgomis. Todėl kariuomenės ir kitos krašto apsaugos struktūros 1997–2000 m. buvo plėtojamos taip, kad tenkintų abu minėtus svarbiausius kriterijus“⁸⁹.

1999 m. pabaigoje buvo atgabenti JAV neatlygintinai perduoti 40 tūkst. šautuvų M14 ir 2 mln. vnt. amunicijos. Ši siunta leido pereiti prie NATO kalibro šaudmenis naudojančių ginklų, atsisakant sovietinių, kurių ir resursas jau buvo daugiau ar mažiau išnaudotas.

Sausumos pajėgoms 1998–2000 m. Švedijoje įsigyta ir modernizuota 100 prieštankinių granatsvaidžių „Carl Gustaf“ M1, taip pat 165 granatsvaidžiai „Carl Gustaf“ M3, 400 granatsvaidžių RPG-7, 2000 kulkos-

⁸⁷ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. KAMA, f. 2, ap. 7, b. 122; Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2001–2002 m.). Vilnius, 2001. KAMA, f. 2, ap. 7, b. 139; Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2002–2003 m.). Vilnius, 2002. KAMA, f. 2, ap. 7, b. 166.

⁸⁸ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. KAMA, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 69–70.

⁸⁹ Stankevičius, V. Č. Krašto apsaugos pertvarka ir plėtotė 1997–2000 m. *Lietuva ir NATO – 10 metų kartu*, konferencijos medžiaga. Vilnius, 2014, p. 27–28.

vaidžių MG3, Bulgarijoje nupirka 20 120 mm minosvaidžių. 2000 m. sudaryta sutartis 90 60 mm minosvaidžių įsigyti⁹⁰.

Švedija perdavė Lietuvos kariuomenei 100 prieštankinių beatošliaužių 90 mm kalibro pabūklų ir amunicijos⁹¹. Šie 2000 m. iš Švedijos gauti 90 mm beatošliaužiai prieštankiniai pabūklai gerokai padidino KASP⁹² kovines galimybes. Švedija perdavė Lietuvos kariuomenei ginkluotės Vakarų apygardos „Žemaitijos“ brigadai apginkluoti⁹³.

2000 m. gegužę Lenkija Lietuvai padovanojo 10 MTLB, 2 60 mm minosvaidžius LB-60K LITPOLBAT ginkluotei suvienodinti, taip pat 80 automatinų šautuvų wz. 96 „Beryl“ ir 10 kompaktinės klasės automatinų šautuvų wz. 96 „Mini Beryl“. Kartu su jais buvo perduota 10 40 mm po vamzdžiu tvirtinamų 40 mm granatsvaidžių wz. 1974 „Pallad“ ir 10 optinių taikiklių PCO. Tai buvo pirmosios „Beryl“ serijos ginklai, naudoti Lietuvos kariuomenės Specialiųjų operacijų pajėgų Afganistane iki 2002 m., iki juos pakeitė vokiški G36 ir G36K, tuo metu vieninteliai Lietuvos ginkluotųjų pajėgų gauti modernūs 5,56 mm NATO šaudmenimis užtaisomi automatiniai šautuvai⁹⁴.

Buvo įsigyta ir transporto priemonių: 1998 ir 2000 m. – 40 sunkvežimių „Pinzgauer 710“ ir 140 sunkvežimių „Unimog S“, 2000 m. – 67 šarvuotieji personalo transporteriai M113 (49 – po remonto, tinkami naudoti, ir 18 – dalims). Jų remontui buvo skirta 343 tūkst. Vokietijos markių⁹⁵. Iš viso 2000–2001 m. buvo numatyta įsigyti 154 Bundesvero naudotus šarvuotuosius transporterius M113 ir tam skirta 1 mln. 310 tūkst. Lt. Šarvuočiai turėjo būti pradėti perduoti 1999 m., tačiau nespėta gauti Vokie-

⁹⁰ Stankevičius, V. Č. Krašto apsaugos sistemos modernizacija ir plėtra 1997–2000 m. *Krašto apsaugai – 15 metų*, 2005 m. balandžio 22 d. konferencijos medžiaga. Vilnius, 2005, p. 58.

⁹¹ Stankevičius, V. Č. Krašto apsaugos pertvarka ir plėtotė 1997–2000 m. *Lietuva ir NATO – 10 metų kartu*, konferencijos medžiaga. Vilnius, 2014, p. 36

⁹² 1998 m. SKAT buvo pervadinta į Krašto apsaugos savanorių pajėgas [aut. pastaba].

⁹³ Jokubauskas, V., Vaičenonis, J., Vareikis, V., Vitkus, H. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015, p. 179.

⁹⁴ G36 dla Litwy [interaktyvus], 2007-11-28 [žr. 2018-10-11]. Prieiga per internetą: https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=389

⁹⁵ Vokietijos Federatyvinės Respublikos federalinės gynybos ministerijos ir Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos 2000 m. kovo 12 d. susitarimas dėl Bundesvero karo technikos perdavimo. *KAMA*, f. 68, ap. 7, l. nenumėruoti.

tijos leidimo⁹⁶. M113 pirkimas sudarė sąlygas įgyvendinti 1999–2000 m. programoje užsibrėžtą tikslą – du pėstininkų batalionus performuoti į du mechanizuotuosius pėstininkų batalionus⁹⁷.

Ypatingai svarbi karinė parama ginklais ir technika buvo gauta iš Skandinavijos šalių. 2000 m. iš Švedijos gavus 36 priešlėktuvines patrankas ir 6 priešlėktuvinius kompleksus (radarus, sukomplektuotus su ugnies valdymo sistemomis), buvo įsteigtas Oro gynybos batalionas ir suformuotas jo branduolys. Taip buvo įgyvendinti 1999–2000 m. programoje numatyti prioritetiniai tikslai⁹⁸.

Perduotas didelis kiekis automatinių šautuvų AK4 kiekis leido perginkluoti kariuomenę ir savanorius.

2002 m. rugsėjo 25 d. Klaipėdoje įvyko Danijos artilerijos ir kitos ginkluotės perdavimo Lietuvos kariuomenei ceremonija. Ginkluotės perdavimo dokumentą pasirašė Lietuvos kariuomenės Lauko pajėgų vadas brg. gen. Valdas Tutkus ir Danijos kariuomenės Aprūpinimo valdybos vadas gen. Jensas Frandsenas. Buvo perduota ginkluotės už beveik 27 mln. Lt, apie 130 transporto priemonių – visureigių ir sunkvežimių⁹⁹. Pirmą kartą, atgavus nepriklausomybę, Lietuvos kariuomenė suformavo artilerijos pajėgumus.

2001 m. gruodžio 17 d. buvo pasirašyta sutartis su JAV dėl prieštankinių sistemų „Javelin“ pirkimo už 38,5 mln. Lt. Sistemos turėjo būti pristatytos iki 2002 m. spalio. Pažymėtina, kad šių modernių ginklų pirkimo sandoriu ne mažiau nei Lietuvos kariai buvo suinteresuoti ir JAV partneriai: „Mes esame labai patenkinti, kad Lietuvos kariuomenė nusprendė įsigyti prieštankinių „Javelin“ sistemų, ir tikimės, jog įsigis ir „Stinger“ sistemą“, – 2002 m. vasarį lankydamasis Vilniuje pareiškė JAV ambasadorius prie NATO Nikas Bernsas¹⁰⁰. Sutartis dėl „Stinger“ sistemų pirkimo

⁹⁶ Krašto apsaugos ministro Č. Stankevičiaus aiškinamasis raštas, be datos, be numerio. KAMA, f. 68, ap. 7, l. nenumuoti.

⁹⁷ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. KAMA, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 64.

⁹⁸ *Ten pat*, l. 70, 71, 76.

⁹⁹ Danija Lietuvos kariuomenei perdavė artilerijos ginkluotę. *Krašto apsauga*, 2002, Nr. 20, p. 22.

¹⁰⁰ *Lietuvos bendradarbiavimas su strateginiais partneriais. Baltijos šalys: saugumas ir gynyba*, p. 152.

buvo pasirašyta 2002 m. lapkričio 13 d. (gautos tik 2007 m.¹⁰¹).

2002 m. lapkričio 21–22 d. NATO viršūnių susitikime Prahoje septynios geriausiai narystei Aljanse tuo metu pasirengusios kandidatės (Bulgarija, Estija, Latvija, Lietuva, Rumunija, Slovakija ir Slovėnija) buvo pakviestos tapti visateisėmis NATO narėmis. Po šio sprendimo ginklų įsigijimo procesas praktiškai nebevyko greičiausiai dėl susitelkimo į stojimo procedūras ir lėšų tam prioritetine tvarka skyrimo.

IŠVADOS

Ginklų įsigijimo eigą Lietuvos krašto apsaugos sistemoje galima suksirstyti į keturis etapus.

1990–1993 m. iš pradžių šis procesas vyko neplaningai, chaotiškai. Buvo naudojamosi visais įmanomais būdais bandant įsigyti kad ir bet kurios ginkluotės. Pirkimas „juodojoje rinkoje“, per tarpininkus, atsiskaitant grynaisiais pinigais, vienai institucijai juos perduodant kitai sudarė sąlygas piktnaudžiauti ir grobstyti ginklus. Išryškėjusi politinė priešprieša jautėsi ir krašto apsaugos sistemoje, tai pasireiškė konkurencija perkant ginklus ir organizuojant jų gamybą Lietuvoje. Nors dauguma įsigytos technikos ir ginklų buvo sovietiniai, buvo aiškus siekis ateityje įsigyti kuo daugiau vakarietiško tipo ginkluotės. Nuo 1992 m. antros pusės šis procesas tampa planingesnis, kartu siekiama įsigyti karo laivų Lietuvos karinėms jūrų ir lėktuvų oro pajėgoms atkurti.

NATO ir kitos Vakarų valstybės, vengdamos galimų politinių komplikacijų ir konfrontacijos su Rusija, ginklų ir kovos technikos Lietuvos kariuomenei nepardavė ir neteikė paramos ginklais. Materialinė parama iš kitų šalių buvo nežymi, dažniausiai tai buvo uniformos, logistikos įranga, transporto priemonės, o ne karo technika ir ekipuotė. Rusijoje ir Lenkijoje pirktais individualiais automatiniais ginklais buvo aprūpinta kariuomenė ir savanorių pajėgos, tačiau prieštankinių ir priešlėktuvinių kovos priemonių praktiškai nebuvo. Keliolika naudotų sovietinės gamy-

¹⁰¹ Manpads, A. Terrorist Threat to Civilian Aviation? *Bonn International Center for Conversation*, brief 47, p. 46 [interaktyvus, žr. 2018-09-06]. Prieiga per internetą: https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/BICC_brief_02.pdf

bos šarvuotųjų pėstininkų transporterių nepatenkino Lietuvos kariuomenės poreikių.

Pažymėtina, kad perkant ginklus krašto apsaugos sistemai dalyvavo ir nekarinės institucijos – Vidaus reikalų ministerija ir Aukščiausios Tarybos Apsaugos skyrius.

Išvedus iš Lietuvos Rusijos kariuomenę ir sumažėjus eventualių karo veiksmų bei partizaninio pasipriešinimo tikimybei, taip pat apsirūpinus dideliu kiekiu sovietinių šaunamųjų ginklų, sumažėjo poreikis ir lūkesčiai organizuoti ginklų ir šaudmenų gamybą vietoje.

1994–1998 m. krašto apsaugos sistemos aprūpinimas ginklais buvo planingesnis – pradėta juos pirkti Vakarų šalyse, bet tai Lietuvai tapo rimtu finansiniu iššūkiu. Dėl nepakankamo finansavimo Valstybės gynimo tarybos sprendimu lėšų ginklams, šaudmenims ir karo technikai įsigyti buvo skolinamasi užsienio bankuose. Tai leido bent iš dalies patenkinti prieštankinės ginkluotės ir transporto poreikį. Paramą ginklais šiame etape Lietuvai teikė tik Lenkija ir Čekija. Jų perduoti 120 mm minosvaidžiai leido suformuoti būtinus paramos pajėgumus. Vakarų šalys kovinių ginklų iš savo atsargų vis dar nedovanojo, išskyrus retus atvejus, kai nedideli jų kiekiai buvo perduodami tarptautinėse misijose dalyvaujantiems kariams apginkluoti. Tačiau NATO šalių parama, rengiant karius, formuojant ir plėtojant kitus netiesioginės paramos komponentus, ryšių, oro ir jūrų erdvės stebėjimo sistemas, buvo labai svari ir reikalinga – be jos Lietuva viena sukurti tokių pajėgumų nebūtų įstengusi.

1999–2004 m. konstatuotinas ženklus proveržis įsigyjant ginklų iš NATO ir kitų užsienio šalių. Pirmą kartą paramą suteikė Vokietija, perdavusi didelį kiekį kulkosvaidžių MG-3, ir JAV, padovanojusi 40 tūkst. pusiau automatinių šautuvų M14. Danijos perduotos 105 mm haubicos su visa batalionui reikalinga įranga leido pirmą kartą suformuoti artilerijos pajėgumus, be kurių nė viena kariuomenė negali funkcionuoti. Didelę paramą suteikė Švedija, perdavusi šaunamųjų ginklų, minosvaidžių ir 40 mm automatinių pabūklų „Bofors“ su radarais „Girafe“ ir kita technika. Ši dovana leido suformuoti Oro gynybos batalioną ir taip pirmą kartą Lietuvos kariuomenei suformuoti oro gynybos pajėgumus.

Pradėta ginklų ir karo technikos pirkti NATO šalyse. Vokietija perdavė daug šarvuotųjų transporterių M113, užtikrinančių iki tol neturėtą dalinių apsaugą ir mobilumą eventualaus mūšio lauke. Taip pat įsigyta

minosvaidžių Bulgarijoje. Tačiau svarbiausiu pirkiniu tapo tuo metu pačios moderniausios pasaulyje prieštankinės valdomųjų raketų „Javelin“ ir priešlėktuvinės valdomųjų raketų „Stinger“ sistemos (tiesa, pastarosios buvo pristatytos tik po 5 m.). Lietuva tapo pirmąja užsienio valstybe, kuriai JAV sutiko parduoti „Javelin“, ir tokia išliko dar ilgą laiką. Net ir šiandien, po 18 metų, „Javelin“ tebėra vienas geriausių prieštankinių ginklų pasaulyje.

Apibendrinant galima pasakyti, kad nuo 1990 iki 2004 m. Lietuvos krašto apsaugos sistema nuėjo ilgą kelią, kol įgijo sąjungininkų pasitikėjimą. NATO ir kitos Vakarų valstybės ėmė parduoti ginklus Lietuvai ir tiekti juos kaip paramą. Pirmuosius neplaningus, chaotiškus pirkimus pakeitė racionalūs, orientuoti į moderniausią aprūpinimą. Vis dėlto dauguma ginklų buvo ne nupirkti, o gauti iš NATO šalių ir Švedijos. Ši parama ir nupirkta ginkluotė sudarė sąlygas būtiniausiems pajėgumams suformuoti. 2004 m. įstojus į NATO, prasidėjo naujas Lietuvos krašto apsaugos raidos etapas, ginklų pirkimo procedūros imtos derinti, kad atitiktų kitų NATO šalių standartus.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Archyviniai šaltiniai:

Krašto apsaugos ministerijos archyvas (KAMA)

Krašto apsaugos savanorių pajėgų archyvas (KASPA)

Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)

2. Publikacijos ir leidiniai:

Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2014–2015, t. 13. Vilnius, 2015.

Lietuvos bendradarbiavimas su strateginiais partneriais. Baltijos šalyys: saugumas ir gynyba.

Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais. Vilnius, 2015.

Lietuva ir NATO: 10 metų kartu. Konferencijos medžiaga. Vilnius, 2014.

Krašto apsauga

Savanoris

Зарубежное военное обозрение

Gamziukas A. Padangės sargyboje: Lietuvos karinių oro pajėgų dešimtmečiui. Kaunas, 2003.

Daugirdas A. Vilniaus pedagoginio universiteto studentų-savanorių kuopa 1991–1996 m. Vilnius, 2011.

Firiewicz A. Vėl Lietuva. Vilnius, 2006.

Katilius A. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento Mokomasis junginys 1990–1991. Vilnius, 2011.

Misiukonis M. Lemtingi metai. VRM istoriniuose įvykiuose. Vilnius, 2018.

Skučas A. A. Pėstininko užrašai. Vilnius, 2012.

Stankevičius Č. V. Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. Vilnius, 2002.

3. Interneto šaltiniai:

United Nations Register of Conventional Arms

4. Interviu ir dokumentai iš asmeninių archyvų

Įteikta 2019 m. rugsėjo 26 d.

PECULIARITIES OF THE PROCUREMENT OF WEAPONS AND MATERIEL BY THE NATIONAL DEFENCE SYSTEM OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA IN THE PERIOD OF 1990–2004

Egidijus PAPEČKYS,

Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology

When the independence of the Republic of Lithuania was restored in 1990, the recovery of all necessary institutions ensuring statehood, including the National Defence System, began. As there were no national military units in the Soviet Army, Lithuanian Armed Forces could not take over Lithuanian servicemen and weapons. Consequently, the Lithuanian military faced serious challenges in developing an organizational system, appointing staff and providing it with equipment, armament and materiel. Purchasing weapons in the black market through intermediaries, payments in cash and transferring them among institutions facilitated the abuse and plundering of weapons. The following non-military institutions also participated in the procurement of weapons for the National Defence System: Ministry of the Interior of the Republic of Lithuania and the Security Division of the Supreme Council – Reconstituent Seimas. The support of weapons and military equipment received from foreign countries was of particular importance.

The article analyzes the needs and acquisition of armament made by the National Defence System in the period from 1990 to 2004, i.e. from the very beginning of its establishment to joining the NATO Alliance and key factors of the process, encountered problems and peculiarities. The study aims to evaluate the amount and type of weapons in the independent Lithuania and opportunities for their disposal in the restoration of the National Defence System; to distinguish the stages of armament acquisition, the factors defining them and significant political events and decisions; to examine the main cases of the armament acquisition and to evaluate quantitative and qualitative indicators.